

Tevekkül ve İlahî Kadere Hoşnutluk

Üstad Muhammed Taki Mîsbah

Kuran'a Göre Tevekkül Gerçeği

Vekâlet kökünden gelen tevekkül kavramı, İslâm literatüründe; insanın Allah'ı kendisine en güçlü dayanak olarak seçip, bütün işlerini O'na bırakması demektir.¹

Kuran-ı Kerim'de Allah'a tevekkül hakkında birçok âyet bulunmaktadır. Fakat âyetlerin hepsine burada yer veremeyeceğimizden, konunun daha iyi anlaşılması için sadece birkaçını nakletmekle yetineceğiz. Yüce Allah tevekkülü imanının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edip şöyle buyurmaktadır:

“Mü'minler yalnızca Allah'a tevekkül etmelidirler.”²

Başka bir âyette de şöyle buyruluyor:

“Eğer Allah'a inanmışsanız, öyleyse sadece O'na tevekkül edin.”³

Diğer bir âyetteyse mü'min insanların en önemli ve en belirgin özelliği olarak, Allah'a tevekkül etmeleri ve sadece O'na güvenmeleri gösteriliyor. Yüce Allah, Enfâl Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır:

“Mü'minler, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen (tevekkül eden) kimselerdir.”⁴

¹ Bir hadiste nakledildiğine göre; Peygamber (s.a.a.) Cebrail'e tevekkülden maksadın ne olduğunu sordu, Cebrail de şöyle dedi: “Tevekkül, yani insanın, bütün faydaların, zararların ve kazandığı her şeyin diğer insanlardan olmadığına kesin inanarak, herkesten ümidini kesmesidir. Kul bu makama ulaştı mı bütün işlerini sadece Allah için yapacaktır, O'ndan başka hiç kimseden korkmayıp, O'ndan başkasına ümit bağlamayacaktır. İşte Allah'a tevekkül bu demektir.”

² Âli İmran, 122.

³ Mâide, 23.

⁴ Enfal, 2.

Bütün işlerimizi O'na bırakmamız gerekir. Her işte O'nu hatırlayıp amellerimizi O'nun için yapsak ve sadece O'nu kendimize dayanak olarak seçsek, hiç şüphesiz ruhumuz sonsuz bir huzur bulacak, kalp bağımız hiçbir zaman hazan olmadan hep yemyeşil kalacaktır.

**Gönlümüz lâlelerle, güllerle doludur,
Üzüntü ve keder asla bizde yoktur.**

Aşağıdaki âyette ise Yüce Allah daha sert bir şekilde sadece kendisine tevekkül edilmesi gerektiği emrini veriyor:

“O, doğunun da batının da Rabbidir. O'ndan başka ilâh yoktur. Öyleyse yalnızca O'na tevekkül edin.”⁵

“Doğunun ve batının Rabbidir” cümlesinden kasıt, Allah'ın bütün âleme ve dünyaya hâkim olduğudur. Âyet, Allah'ın her şeye ve her yere hâkim, gücü yeten olması dolayısıyla sadece O'nun ibadete lâayık olduğunu anlatmaktadır. Böylesine güçlü birisine nasıl olur da tevekkül edilmez ve sadece O'na güvenilmez.

Bütün işlerimizi O'na bırakmamız gerekir. Her işte O'nu hatırlayıp amellerimizi O'nun için yapsak ve sadece O'nu kendimize dayanak olarak seçsek, hiç şüphesiz ruhumuz sonsuz bir huzur bulacak, kalp bağımız hiçbir zaman hazan olmadan hep yemyeşil kalacaktır.

*Gönlümüz lâlelerle, güllerle doludur,
Üzüntü ve keder asla bizde yoktur.*

İşte bu tevekkül sayesinde insan, kendisi için hiçbir şey istemez, iki âlemi bile ona verseler sahip olduğu o yüce değeri hiçbir şeyle değişmez. Hafız'ın dediği gibi:

*Gönlümüzde sevgiliden başkasına yer yoktur,
Sen iki âlemi de düşmana ver, bize sevgili yeter.*

⁵ Müzzemmil, 9.

Genelde insanlar işlerinin daha iyi yolunda gitmesi ve daha fazla yarar sağlayabilmek için kendilerine o işleri en iyi şekilde idare edecek vekiller tutmaktadırlar. Allah'a ulaşmak isteyen kula da yakışan, hem dünyevî hem de uhrevî bütün işlerini Allah'a bırakarak, O'nu kendisine vekil kabul etmesidir. Böylelikle bütün isteklerine en güzel şekilde ve strese girmeden ulaşacaktır. Başka bir deyişle, insanın istek ve arzularına ulaşması için üç yol bulunmaktadır:

- 1- Kendi gücüne güvenerek çabalaması,
- 2- Başkalarına güvenerek, sürekli onların yardımını beklemesi,
- 3- Ne kendine ne de başkasına güvenmeyip, sadece Allah'a güvenerek, O'na tevekkül etmesi.

Bu üç yolun içinde en kötü olanı insanın başkalarına güvenmesidir, bunu din kabul etmediği gibi günümüz psikolojisi de kabul etmemektedir. Başkalarına güvenmek isteklere ulaşmak için seçilen en akılsızca yoldur. Ayrıca böyleleri zamanla tembel, toplum için bir fazlalık, gün geçtikçe izzet-i nefislerini kaybeden ve hep başkalarına muhtaç insanlar olacaklardır.

Birinci yol ise; psikolojide “özgüven” olarak ifade edilmektedir. İnsanın sadece kendine güvenerek bütün işlerini bu doğrultuda yapmasını iki aşamada inceleyebiliriz:

Birincisi; insanın her açıdan kendine güvenmesidir. Bu her ne kadar psikolojide çok güzel ve önerilen bir düşünce olsa bile, tevhid ve İslâm kültüründe asla kabul edilmemektedir. Çünkü insan, kendisini ve Allah'ı tanıdıkça, ne kadar aciz, güçsüz, yetersiz olduğunu anlayacaktır. Tanıma çoğaldıkça, durumunun bir öncekinden daha zayıf olduğunu farkına varacaktır.

Kuşkusuz insanın sahip olduğu bütün güç ve kudret Allah tarafından, O'nun vermesi sonucu oluşmaktadır. Öyleyse nasıl olur da insan bunu bile bile, kendisinden olmayan bir takım yeteneklere güvenebilir.

Allah'a tevekkül edip, O'na güvenmek sadece ilâhî rububiyete inanışla mümkündür. Eğer sadece Allah'ı yaratıcısı, sahibi, mâlikî ve her şeyinin O'nun elinde olduğu biri olarak kabul eder ve böyle inanırsa; ancak o zaman Allah'a tevekkül edebilir ve yalnızca Allah'a tevekkül ettiğinde ise bir şeye ihtiyacı olduğu zaman başkasına muhtaçlık elini uzatmaz.

İkincisi; “özgüven” yani insanın her açıdan kendisinden başka hiç kimseye güvenmemesidir. Bazı insanlarda bulunan bu durum hem psikoloji ve hem de İslâm'daki tevhid inancıyla uyumsuzdur. İnsanın kendine güvenmesi, her iki dünya görüşü tarafından kabul edilmektedir. Kur'an ve Masumların (a.s.) sözlerinde bu konu hakkında çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Özet olarak bildirilen; Allah'tan başkasına güvenmek, ümitleri suya düşürüp, güveni boşa çıkaracaktır. Bu konu hakkında olan âyetler aslında “Tevekkülde Tevhid”i bildirmektedir. Örnek olarak birkaç âyeti zikrederim: İnsanın, hiç ölmeyip uyumayan bir dayanağı olmasına rağmen, başkalarını kendisine dayanak kabul etmesinin hiçbir mantıklı cevabı yoktur. Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir:

“Ölümsüz ve daima diri olan Allah’a güvenip dayan.”⁶

“O halde sen Allah’a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin.”⁷

Nasıl olur da Allah gibi bir varlıktan sonra insan başkasına el uzatabilir, O’nun gibi yüce bir varlık insana yetmiyor mu? Bunun içindir ki, Yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Allah kuluna kâfi değil midir?”⁸

“De ki: Göklere ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah’tan başkasını mı dost edineceğim!”⁹

İnsanın başına bir belâ ve hoşlanmadığı bir musibet gelecek olsa; bütün zararları ondan uzaklaştıracak, kuluna hayır kapılarını açacak olan sadece O’dur. Bunu bize âyetlerinde şöyle bildiriyor:

“Eğer Allah seni bir zarara uğrattıysa, onu kendisinden başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır verirse, (bunu da geri alacak yoktur). Şüphesiz O her şeye kadirdir.”¹⁰

Sonuçta kim Allah’ı kendisine sığınak olarak seçerse, Allah ona yeter.

“Kim Allah’a tevekkül ederse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”¹¹

“De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O’na güvenip dayanırlar.”¹²

Hadislerde Tevekkül

İmam Bakır (a.s.) şöyle buyuruyor:

“Kim Allah’a tevekkül ederse asla mağlûp olmaz ve kim O’na sarılırsa asla yenilmez.”¹³

İnsan bir şeyi arzulayıp, ona ulaşmak istediğinde bunun için tek dayanağı Allah olmalıdır; çünkü normal sebepler sadece Allah’ın belirlemiş olduğu kısıtlı ölçülerde bizim işimize yarar, çoğunun zannettiği gibi tek başına etkili değildir. Aslında bütün etkiler ve sebepler sadece Allah’ın elindedir. İmam Sâdık (a.s.) şöyle buyuruyor:

“Sizden kim bir hacet ve isteğinin giderilmesini dilerse, herkesten ümidini keserek sadece Allah yöneldiği ve bütün ihtiyaçları giderenin Allah olduğunu bilmelidir.”¹⁴

⁶ Furkan, 58.

⁷ Neml, 79.

⁸ Zümer, 36.

⁹ Enam, 14.

¹⁰ Enam, 17.

¹¹ Talak, 3.

¹² Zümer, 38.

¹³ Müstedrekü'l-Vesâil, c. 2, s. 288.

¹⁴ Misbahü'ş-Şeria, s. 134.

Merhum İbn-i Fahd değerli eseri *Uddetü'd-Daî*'de İmam Sâdık (a.s.) vasıtasıyla Peygamber (s.a.a.)'den şöyle bir rivâyet nakletmektedir:

“Yüce Allah, peygamberlerinden birisine şöyle vahyetti: İzzet ve celâlime and olsun ki, kim benden başkasına ümit bağlar, güvenirse; ümidini boşa çıkaracağım, halkın içinde ona zillet ve eziklik elbisesini giydireceğim, onu kendi fazlum ve genişliğimden mahrum edeceğim. Bütün sıkıntılar benim sayemde giderildiği halde, kulum benden başkasına mı güveniyor? Nasıl olur da hiçbir şeye ihtiyacı olmayan, bağışlayan ve bütün kilitli kapıların anahtarını elinde olan Ben'den başkasına el uzatarak, ona güvenip ümit bağlayabilir?!”¹⁵

İnsanın sadece Allah'a tevekkül ederek sadece O'na güvenmesi hakkında nakledilen bir diğer rivâyet de şudur:

Hüseyin b. Ulvan diyor ki: “İlim öğrenmek için bir toplantıda bulunuyordum, ihtiyaçlarımı karşılamak için gerekli olan tüm param da bitmişti. Arkadaşlarımdan biri bana dönerek ‘Bu sıkıntılardan nasıl kurtulacaksın, kime güveniyorsun?’ diye sordu. Ben de: ‘Falanca kimseye’ dedim. O da bana şöyle dedi: ‘Allah’a yeminler olsun ki, isteğine ulaşamayacaksın ve ihtiyacın karşılanmayacak.’”

Arkadaşının bu şekilde yemin ederek konuşmasına şaşırın Hüseyin b. Ulvan ona: “Allah seni affetsin, peki sen nerden biliyorsun?” diye sorar. O da şöyle cevap verir: “Ben İmam Sâdık (a.s.)'ın şöyle buyurduğunu duydum:

‘Kitapların birinde Allah'ın şu buyruğunu okudum: İzzet ve celâlime, büyüklüğüme, yüceliğime, arşa olan istilâma yeminler olsun ki, kim benden başkasına ümit bağlarsa ümidini boşa çıkaracağım. Ona insanların içinde zillet elbisesi giydireceğim, onu kendimden uzaklaştırıp, onunla alâkamı keseceğim.

Zorlukları kulumun karşısına ben çıkarıyorum, öyleyse onlardan kurtulmanın yolu da bendedir. Kulum bu zorluklardan kurtulmak için benden başkasına güvenip, ondan yardım istiyor; hâlbuki onlar bu sıkıntılarının oluşmasında hiçbir role sahip değillerdi, peki nasıl olur da başkasının gücü buna yeter.

Acaba zorluk ve sıkıntılarda benden başkasını mı çağırıyorsunuz, hâlbuki bütün sorunlar benim elimdedir. Benden başkasına mı güvenip kapısını çalılıyorsunuz, oysa bütün kapıların kilidi benim elimdedir ve benim kapım her çalanın yüzüne açıktır.

Zorluklar esnasında bana güvenip de sonra onu yalnız bıraktığım bir kulum var mıdır? Büyük bir işinde bana ümit bağlayan ve sonra onun ümidini boşa çıkardığım bir kulum var mıdır?

Ben kullarımın isteklerini kendi katımda korudum, oysa onlar buna razı olmadılar ve gökleri benim zikrimden asla yorulmayanlarla (melekler) doldurdum, hepsine, kendimle kullarım arasındaki kapıları kesinlikle kapamamaları emrini verdim, oysa kullarım benim bu sözüme inanmadılar.

Acaba benden başkasına güvenen kimse, bütün sıkıntılarının sadece benim iznimle giderileceğini bilmiyor mu?

¹⁵ el-Mizan Tefsiri, Bakara, 186. ayetin tefsiri.

Peki, niçin kulum bana sırt çeviriyor, o benden istemeden ben kendi lütfumla ona verdim, sonra geri aldığımda gelip benden istemek yerine, gidip başkalarından istedi.¹⁶

O istemeden ben ona veriyorum, oysa şimdi istediği halde ona vermeyeceğimi mi zannediyor?! Niye ben cimri miyim ki, kulum beni cimri olarak görüyor?! Acaba bütün varlık ve keremler benden değil midir? Bağışlama ve rahmet benim elimde değil mi? Acaba ben isteklerin kaynağı değil miyim? Öyleyse benden başka kim isteklerin önünü alabilir? Ümitlerini benden başkasına bağlayanlar hiç mi korkmuyorlar?

Eğer bütün yeryüzünde ve gökyüzündekiler sadece bana ümit bağlasalar, bir karıncanın ayağı kadar mülkünden hiçbir şey eksilmeden onlara ümitleri miktarınca veririm. Mülkün sahibi ben değil miyim, peki nasıl olur da eksilir?¹⁷ Öyleyse vay benim rahmetimden ümitlerinin kesenlerin haline ve yazıklar olsun o kimselere ki hiç çekinmeden bana isyan ettiler.”¹⁸

Bu rivâyet açıkça, Allah’tan başkasına ümidi bağlayıp, başkalarına güvenmenin ne kadar kötü bir iş olduğunu bildirmektedir. İnsanda böyle bir özelliğin bulunması tevhidin özüyle asla uyuşmamaktadır.

Ne yazık ki, buna rağmen günümüzde insanlar sürekli “özgüvene” davet ediliyor ve bu özelliğin kişide oluşması için çaba sarf ediliyor. “Kendine güvenmek” insan için güzel ve beğenilir sıfatlardan birisi olarak kabul edildiğinden bu konuda birçok kitap yazılmıştır. Bu eserlerde, söz konusu özelliğin kazanılmadığı takdirde insanı ne denli zararların beklediği anlatılmaktadır. İnsanın kendi güç ve yeteneklerine güvenmesi her ne kadar akıl tarafından onaylansa dahi, tevhidî dünya görüşü açısından kabul edilemez. İnsanın sadece kendine güvenmesi İslâm’a göre kötü bir sıfattır; çünkü bizim sahip olduğumuz her şey borçtur, kendimize ait hiç bir şey bulunmamaktadır, her neyimiz varsa hepsi Allah tarafından. Öyleyse başkasının olan bir şeye nasıl olur da güvenip, itimat edebiliriz. Mal sahibinin, malını ne zamana kadar bizim elimizde buldurmamıza izin vereceğini bilmiyoruz; öyleyse sadece Allah’a güvenmeli ve O’na ümit bağlayıp, sığınmalıyız.

Bu düşünce (sadece Allah’a tevekkül etmek) Allah tarafından Kur’an’ın birçok âyetinde beğenilir bir sıfat olarak gösterilmiştir, öyle ki, bunu uygulayabilenler için Allah’ın onlara yeteceği vaadi verilmiştir.

“Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter.”¹⁹

“Allah kuluna kâfi değil midir?”²⁰

¹⁶ İnsan Allah’tan istemeden, Allah ona birçok nimetler vermiştir. Örneğin; sağlıklı bir beden, göz kulak, baba, anne, iyi bir arkadaş, onu eğitecek öğretmenler. Hatta insan doğmadan önce bile Allah nimetlerini onun için önceden göndermiştir. Annenin göğsünde oluşan süt gibi. Ama bazen Allah imtihan etmek için bir nimeti elinden aldı mı, asıl sahibinden yeniden isteyeceği yerde hemen başkasının peşine düşer.

¹⁷ Yüce Allah şöyle buyuruyor: Eğer insanların hepsinin isteğini, bir kişiye dahi verecek olsam, iğne ucu kadar bile benim mülkünden ve varlığımdan hiç bir şey eksilmeyecektir. Bu şekilde kullarına her istediğini vermesi, kesinlikle O’nun için zor değildir, O bir şeyi istedi mi sadece irade etmesi yeterlidir. “Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol’ demekten ibarettir. Hemen olur.” (Yâsîn, 82)

¹⁸ Usûl-ı Kâfi, c. 3, s. 107.

¹⁹ Talak, 3.

²⁰ Zümer, 36.

Demek ki, eğer Allah'ın rububiyetine inanıp, O'nu rabb, varlık âleminin hayat kaynağı ve âlemin tek sahibi olarak kabul ettiğimiz takdirde, ihtiyaçlarımız için O'ndan başkasına el açmanın hiçbir anlamı yoktur.

Üstâtlarımdan birisi şöyle bir olayı anlatmıştı: “Komşumuzun çocuğu kapının önünde oturuyordu. Bir dilenci geldi ve çocuğa, annesinden bir parça ekmek alarak getirmesini söyledi. Çocuk da o dilenciye şöyle dedi: ‘Sen gidip kendi annenden istesene.’ (O çocuk, annesi olan birisinin her türlü ihtiyacını annesinden istemesi gerektiğini biliyordu.)”

Üstâd daha sonra şöyle buyurdu: “Eğer bizim Allah’a olan tanıma ve bilincimiz, bu çocuğun annesini tanıması kadar olsaydı, yani bir şeye ihtiyacı olan onu karşılayacak kişiden istemeli bilincinde olsaydık, işte o zaman Allah’tan başkasına ağız açmazdık. Allah ki, herkesten daha güçlü ve aynı zamanda herkesten daha sevgi dolu; öyleyse niçin ihtiyaçlarımızı başkasından isteyelim?”

Allah’a İmanın Şartı; Tevekkül

Bütün peygamberlerin en büyük hedefi insanların Allah’a iman edip, sadece O’na tevekkül etmelerini sağlamalarıdır. Zaten Allah’a imanun en belirgin özelliği de insanın sadece O’na tevekkül etmesidir. İnsanoğlu, eğer âlemin tek sahibinin Allah olduğuna inanıp, buna yakîn ederse işte o zaman Allah’tan başkasına ihtiyaçlarını götürmeyecektir. Her şeyinin sahibi olarak yalnız Allah’ı bilen, her ihtiyacında ve her sıkıntısında sadece O’nun dergâhına sığınan, her halükarda O’ndan yardım dileyecektir. Kuran-ı Kerim birçok yerde tevekkülü, imanlı insanların en belirgin özelliği olarak göstermektedir. Âl-i İmran Sûresi’nde şöyle buyruluyor:

“Mü’minler, yalnız Allah’a tevekkül edip, güvensinler.”²¹

Mü’min ve imanlı insanlar, yalnızca Allah’a tevekkül etmeleri sayesinde sonsuz kemale doğru sürekli hareket halindedirler; çünkü insan mükemmelliğe sadece Allah’a olan yakınlık, aşk ve sevgiyle ulaşabilir. Tevekkül, Allah’la

Mü’min ve imanlı insanlar, yalnızca Allah’a tevekkül etmeleri sayesinde sonsuz kemale doğru sürekli hareket halindedirler; çünkü insan mükemmelliğe sadece Allah’a olan yakınlık, aşk ve sevgiyle ulaşabilir. Tevekkül, Allah’la olan yakınlığı gün be gün geliştirip, çoğaltmaktadır. Hiçbir şey olmayan ufacak bir zerre, sırf Allah’a olan tevekkülü ve aşkı sonucu sonsuz kemale erişiyor. Küçük bir damlayken okyanusa ulaşiyor ve kendisini de okyanus oluyor.

²¹ Ali İmran, 122.

olan yakınlığı gün be gün geliştirip, çoğaltmaktadır. Hiçbir şey olmayan ufacık bir zerre, sırf Allah’a olan tevekkülü ve aşkı sonucu sonsuz kemale erişiyor. Küçük bir damlayken okyanusa ulaşıyor ve kendisini de okyanus oluyor. Hafız’ın dediği gibi:

*Bir zerreden de aşağı değilsin, hep sevsene
Güneşe ulaşasın koşar adımlarla, koşsana
Hakir bir zerre olsan da, aşka ulaştın mı?
O aşk ile büyük bir devlete ulamışsındır.*

Tevekkül ve Çalışmanın Gerekliliği

İnsanın her işini Allah’a bırakarak, O’na tevekkül etmesi gerektiğini söyledik; ama bu tevekkül onun çalışmaması ve çaba göstermemesi anlamında değildir. Bir cami köşesine çekilip, kendini toplumdan soyutlayarak, gece gündüz sadece ibadet, zikir ve münacatla meşgul olup hiçbir iş yapmadan “Allah’a tevekkül ettim, O benim rızkımı verecektir” demek, çok yanlış bir düşüncedir. Böyle düşünenler doğru yoldan çıkmış, tevekkül gerçeğini doğru algılayamamış ve gerçek İslamî öğretilerden uzaklaşmış kimselerdir. Bu şekildeki bir tevekkülün ne denli yanlış olduğunu en güzel şekilde şu rivâyet göstermektedir: Allah’ın Resûlü (s.a.a.) bir grubun hiçbir işte çalışmayıp, ticaret ve çiftçiliği bıraktığını gördü, onlara ne yaptıklarını sordu. Onlar da Peygamber’e şu cevabı verdiler: “Bizler Allah’a tevekkül ettik.” Peygamber buyurdu: “Hayır, sizler tevekkül edenler değilsiniz, sizler toplumun yüklerisiniz.”²²

Allah’a gerçek manada inanmış olan birisi; ilâhî hikmet gereği dünyada her şeyin oluşabilmesi için belli bir sebep ve doğal etkenlerin olması gerektiği bilincindedir. Bu etkenler ister maddî olsun ister manevî fark etmez, velhâsıl her şey için bir etken olmalıdır, bir şey oluşmak istiyorsa onu oluşturacak sebep öncelikle bulunmalıdır. Her şeyin böylesine sebep ve sonuç ilişkisinde olması, zaten insanın tekâmülü için en önemli şartlardan biridir. Eğer dünya bu şekilde olmasaydı insanın imtihanının da bir anlamı olmazdı; çünkü insanın mükemmelliğe ulaşması özgürce yapmış olduğu işlere bağlıdır ve bu işler ancak başka insanlarla ilişkide olduğumuz takdirde oluşacaktır, bunu oluşturan da nedenselliklerdir. Öyleyse eğer insan inzivaya çekilip toplumdan uzaklaşarak sadece bir takım ibadetlerle meşgul olursa aslında ilâhî hikmetin karşısında durmuş demektir. Böyle bir insanın Allah tarafından rızık beklemesi çok yersizdir. Bunu Mevlâna şöyle dile getiriyor:

*Tevekkül ediyorsan, öyleyse çaba da göster,
Önce tohumu ek, sonra Rabbine tevekkül göster.*

Demek ki, Allah insanın bir şeye ulaşması için doğal yollara başvurmasını istiyor. Eğer sadece Allah’tan istemekle ve yalnızca bir “Ya Allah!” demekle insanlara rızık verilecek olsaydı, işte o zaman kimse rızkının peşine düşmeyecek, böylelikle de kimse sınanmış olmayacaktı.

²² Müstedrekü’l-Vesâil, c.11, s. 217.

Sorunlar ve sıkıntılar hep imtihan içindir, eğer başarılı olursa kemale doğru yükselecek, aksi takdirde alçaldıkça alçalacaktır. İnsan yaşamının her anı için belli bir hüküm belirlenmişse bu, çaba harcıyıp etkenlerin peşine düşmesi gerektiğini gösterir. Acıktıysa yemek için çalışması gerekir, bir işe girip çalışması sonucu işveren ve işçi hakları oluşacaktır. Böylelikle; zulüm, başkasının hakkına saldırı, zalim-mazlum, müstekbir-mustazaf, ezen ve ezilen gibi durumlar ortaya çıkacaktır.

Dünyada insanlar sadece iki rekât namaz kılıp sonra da cennetten gelen yemeklerle beslenselerdi, o zaman imtihanın manası kalmazdı; herkes iyi, herkes günahsız olurdu, sonuçtaysa günahkârla günahsızlar, itaatkârla isyankâr belli olmazdı ve kimin Allah için zorluklara katlandığı ortaya çıkmazdı.

Evet, bazı istisnâî durumlarda, Yüce Allah sebep-sonuç ilişkisini ortadan kaldırabilir. Hz. Meryem'in kisasında olduğu gibi:

“Zekeriya, onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?’ der; o da: ‘Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir’ derdi.”²³

Bu gibi istisnai durumlar, Allah'ın hikmeti neticesinde insanlara veya iyi kullarına nasıl lütuflar da bulunduğunu göstermek için olur. Aynı zamanda sebepsiz yere nimet verdiği kulun, Allah'a karşı şükürünü nasıl yerine getirdiğini görmek için bir imtihan sebebi de olabilir. Bu gibi olaylar çok nadir görülmektedir, asıl olan, insanın çalışıp çabalaması sonucu bir şeye ulaşmasıdır.

Fakat insanın, Allah'ın bu düzenini kabul etmeyerek, hiçbir şey yapmadan ilâhî dergâhtan rızık beklentisi içerisinde olması bir çeşit isyandır. Eğer gerçekten Allah'ın sâlih kuluysa, bütün işleri ve ibadeti Allah'ın hoşnutluğu doğrultusunda olmalıdır. Allah bu sistemi koyup beğenmişse nasıl olur da bu düzene karşı gelebilir, acaba kendi bilgisinin Allah'tan daha fazla olduğunu mu zannediyor? Allah rızka hangi yolla ulaşacağını göstermiştir, ama insan, “Hayır, ben sadece senin bana rızık vermeni istiyorum” derse bu, tevekkül değil, itaatte hiç değildir. Bu, sadece tembellik ve ilâhî hikmete karşı gelmektir.

“Rızıkının peşine düşmelisin” deniliyorsa bundan maksat, rızıkının sadece toprak, ekmek, çalışma vb. sonucu sana ulaştığı anlamında değildir. Bütün sebeplerin üstesinde olan asıl sebep Allah'tır. Senin vazifen rızıkına ulaşmak için, ilâhî düzenin gerektirdiği ve kemale ulaşmanın şartı olan etkenlerin peşine düşmektir; ama bilmelisin ki, bütün etkenlerin üstünde Allah bulunmaktadır.

Allah'a tevekkül etmeyenler de çalışıyor, fakat tevekkül edenler önce tevekkül edip sonra çalışmalılar. Bu iki grubun farkı kalplerindedir. Allah'a tevekkül eden O'nun emrine itaat edip, O'na dayanıp güvenerek çalışmaktadır. Allah'a tevekkül etmeyen de rızıkının başkalarının elinde olduğunu zannederek çalışmaktadır. Tevekkül eden kimse Allah'tan başkasına ümidini bağlamamıştır, hatta eğer bütün sebepler yüzüne kapansa dahi onun

²³ Âl-i İmran, 37.

Allah'a nasıl tevekkül edilmesi gerektiğine dair en güzel örneklerden biri de Hz. İbrahim'dir. Allah'ın bu sâlih kulu ömründe bir an dahi Allah'tan başkasına güvenmemiştir. Puta tapanlar onu ateşe atarak yakmak istediklerinde bile, o yalnızca Allah'a güvenerek, sadece O'ndan yardım dilemiştir.

ümidinde zerre kadar azalma olmaz. Rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi, mü'minin rızıklı sadece Allah'ın katındadır; çünkü kendi elinde olan çalınabilir, yok da olabilir, ama Allah'ın hazinesinde bulunan asla zayi olmaz.

Hız. İbrahim'in Allah'a Olan Tevekkülü

Allah'a nasıl tevekkül edilmesi gerektiğine dair en güzel örneklerden biri de Hz. İbrahim'dir. Allah'ın bu sâlih kulu ömründe bir an dahi Allah'tan başkasına güvenmemiştir. Puta tapanlar onu ateşe atarak yakmak istediklerinde bile, o yalnızca Allah'a güvenerek, sadece O'ndan yardım dilemiştir. Bunu Kur'an âyeti şöyle bildiriyor:

“(Bir kısmı:) ‘Eğer is yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!’ dediler.”²⁴

Büyük müfessir Şeyh Tabersî (r.a.), *Mecmaü'l-Beyan* adlı eserinde şöyle yazıyor: Bütün halk odun toplamaya başladı, biri o esnada hasta idiyse hemen vârislerine, malının bir kısmını alarak İbrahim'i yakmak için odun almada harcamasını vasiyet ediyordu. Hatta yün eğiren kadınlar bile aldıkları ücretle, tanrıların rızası için İbrahim'i yakmak üzere odun satın alıyorlardı. Görülmemiş büyüklükte odun yığdılar, sonra hepsini yaktılar, ateş o kadar büyük olmuştu ki, kimse yanına yaklaşamıyordu, bunun üzerine İbrahim'i bir mancınığın üzerine koyarak ateşin içine fırlattılar. Bundan sonrasını İmam Sâdık (a.s) şöyle anlatıyor:

“İbrahim'i mancınığın içine koyup, ateşe atmak istediklerinde, Cebrail yanına gelerek selâm verdi ve dedi ki: ‘Bir isteğin var mı?’ İbrahim: ‘Senden istediğim bir şey yok’ dedi.²⁵ Bunun üzerine Cebrail: ‘Öyleyse Rabbinden iste’ dedi. İbrahim: ‘Halimi ve durumumu görüyor bu bana yeter’ cevabını verdi. Ateşe fırlatacakları zaman İbrahim şöyle diyordu: ‘Ya Allah, ya Vâhid, ya Ehad, ya Samed, ya Men Lem Yelid ve Lem Yûled ve Lem Yekûn Lehu Kufuven Ehad.’ İbrahim hemen ateşin içine düştü, ama her şey Allah'ın

²⁴ Enbiya, 68.

²⁵ el-Mizan, c. 14, s. 336.

emrinde olduğu için ateşin sıcaklığı ona hiç bir zarar vermedi: ‘Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! Dedik.’”²⁶

Demek ki insan sadece Allah’a tevekkül edip, O’na güvenirse, Allah da her zorlukta onun yardımcısı olacak, onu sıkıntılardan kurtarıp huzur ve rahatlığa kavuşturacaktır.

Tevekkül ve İlahî Kadere Hoşnutluk

Yüce Allah’ın her bir kulu için bir takım takdirleri bulunmaktadır, belirlemiş olduğu bu takdirler bazen kulun mizacıyla uyuşur, hoşuna gider ve bazen de hiç hoşuna gitmez. Her hâlükârda, Allah’ın kulundan istediği, kaza ve kaderine razı olup Allah’ın hoşnutluğunu kendi hoşnutluğundan önde tutmasıdır. Takdirât insan için teşrî ve tekvinî olarak iki şekilde gerçekleşir:

1-Teşrî Takdirât

Allah’ın kulları için koymuş olduğu bir takım kanunlar bulunmaktadır. Kullar vacipleri yerine getirerek haramlardan uzak durmalıdırlar, her ne kadar da nefislerine ağır gelse bile bu hükümlere razı olup onları yapma mecburiyetindedirler. Gönülsüzce bile olsa Allah’ın emirleri yerine getirip razı olmak kulluğun en düşük derecesidir. İnsan tüm ilâhî hükümleri isteyerek yapmalıdır, ama hoşlanmadan yapanlar da bulunmaktadır. Bunların mukabilinde öylesine Allah dostları bulunmaktadır ki, ibadet sonucu O’nun emirlerini canı gönülden, keyifle yapmaktadırlar.

2-Tekvinî Takdirât

Kişinin, Allah tarafından başına gelenlere razı olması gerekir. Olaylar insanın hoşuna gitsin veya gitmesin sonuçta metin olup isyan etmemesi gerekir. Rivâyette şöyle buyrulmaktadır:

“Kullar, Allah’ın onlar için belirleyip, taksim ettiğine razı olmalıdırlar.”

Şüphesiz hiçbir şey kendi elimizde değildir, hatta konuşmamız bile! Biz elimizde olduğunu zannediyoruz, hâlbuki öyle değil. Konuşabilmek için dilin, boğazın, ses tellerinin, havanın vb. öğelerin olması gerekir. Bu saydıklarımızın hiç birisinin kontrolü elimizde değil, dolayısıyla bunlardan biri olmadığı zaman konuşamıyoruz.

Demek ki, elimizde olduğunu sandığımız en basit işler bile bazen irademizin dışında gelişebilir. Birçok insan konuşmaya başlamış, ama sonunu getirememiştir yahut sözünü bitirmeden can vermiştir. Öyleyse tamamen kontrolümüz dışında ve özgür irademizde olmayan bir takım işler, bunların Allah tarafından olduğunu göstermektedir. Örneğin, deprem veya oluşmasında insanın hiçbir etkisinin olmadığı hastalıklar tamamen ilâhî mukadderattır.

²⁶ Enbiya, 69.

Elbette olaylar bir takım doğal etkenler veya insanî faktörler sonucu oluşmaktadır. Mesela, depremin oluşum aşamaları bilim tarafından bellidir, ancak bu, Allah'ın kulları karşısında yenildiği ve kendi isteği dışında bazı işlerin olduğu anlamına gelmez. Allah'ın mülkünde hiçbir şey O'nun iradesinin aksine oluşmaz. Sadece O, kendi isteğiyle bu âleme bir düzen ve intizam vermiştir, her ne kadar bu düzende bazen istenilmeyen şeyler olsa bile.

Yüce Allah'ın âlemde koymuş olduğu bu düzen en mükemmel haliyledir, bu yüzden de filozoflar "Nizam-ı ahsen/En güzel düzen" tabirini kullanmışlardır.

Öyleyse Allah, bütün sebeplerin üstündedir ve onları kontrol edemez durumda değildir, başıboş da bırakmamıştır. Yapmış olduğu işlerde hiç şüphesiz büyük hikmetler bulunmaktadır, bunlardan belki de en önemlisi insanın imtihan ve sınava tâbi tutulmasıdır. İnsanoğlu, nasıl bir tepki gösteriyor diye, hoşuna gitmeyen musibetlerle denenmektedir.

Bütün insanlar ilk başta genel bir imtihandan geçmektedir, böylelikle zorluklar esnasında kimlerin hemen isyan ettiği ve kimlerin de sabrederek itaat ettiği ilk aşamada belli olmaktadır. Bundan sonra, sadece Allah'ın bazı özel kulları için çok daha zorlu imtihantar bulunmaktadır. Büyük belâlara duçar olma sonucunda, Allah'a karşı neler düşündükleri ortaya çıkmaktadır. Acaba hemen şikâyetçi mi oluyorlar yoksa susarak O'ndan gelen her şeye razı mı oluyorlar? İşte bu, sabır makamıdır, bu makamdan daha üstün olanı ise rıza makamıdır. Rıza makamına ulaşmış kullar; hem zorluk, sıkıntı ve kederlere tahammül ediyorlar, hem de tüm bunlar Allah katından geldiği için hoşnut ve razıdırlar. Bu, imandaki en üstün aşamadır. İnsanın imanı ve bilinci çoğaldıkça ilâhî kaza ve kadere hoşnutluğu da o denli rahat olacaktır.

Öyleyse imanın en önemli aşaması, mü'min insanın her ne kadar hoşlanmasa bile başına gelen olaylar karşısında önce sabretmesi ve sonra da gönülden razı olmasıdır.

Miraç hadisinin başında Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Katımda en çok sevilen amel tevekküldür ve ondan sonra takdir ettiğim her şeye razı olmaktadır."

Bu cümleden, rızanın tevekkülden üstün olduğu anlaşılmaktadır. Tevekkül, yani işlerde Allah'tan yardım dilemek ve sadece O'na güvenmek. Her zaman okuduğumuz şu âyette geçtiği gibi:

"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz."

Ama rıza makamı, Allah'ın yapmış olduğu her şeye razı ve hoşnut olmaktır, başka bir şeyin oluşması için çalışıp çabalamak değildir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalardan çalışmanın gereksiz olduğunu söylemek istediğimiz anlaşılmasın. Çalışmak Allah'ın takdirlerinden biridir. İnsan çalışmalı, hedefine ulaşmak için çaba sarf etmeli; ama karşısına Allah'ın hikmeti gereği ne çıkarsa ona da teslim olmalıdır, gönül açıklığıyla kabul etmelidir, çünkü Allah'ın yapmış olduğu her şey bir hikmet üzeredir.

Allah'ın İnsan İçin Hep İyilik İstemesi

Başka bir kudsi hadiste Yüce Allah Hz. Musa (a.s.)'a şöyle buyuruyor:

“Ey Musa! Mü'min kulum, yarattıklarım arasında en sevdiğim olanıdır. Eğer onu bazı musibetlere duçar edersem şüphesiz bu, onun yararınadır ve eğer onu bir şeyden sakındırırsam bu, onun faydasınadır; çünkü ben, kulumun hayrını en iyi bilenim. Öyleyse belâ ve musibetlere sabredip, nimetlerime şükretsin. Kaza-kadere razı olsun, öyleki onu doğrulardan kılayım. Doğrulardan olabilmesi yalnız benim rızam doğrultusunda hareket etmesi ve emirlerime itaate etmesine bağlıdır.”

Sevdiğimiz birisinin üzülmelerini ve zorluğa düşmesini asla istemeyiz. Allah da sevdiği bir kulu belâlara müptelâ ediyorsa bu, ona düşman olduğu veya onu sevmediği anlamına gelmez. Bilakis sevdiğini ve gönderdiği belâların da kulumun yararına olduğunu gösterir. Anne eğer hasta çocuğuna bazı güzel şeyleri yemesini yasaklayıp, acı ilâçları zorla ona içiriyorsa bu durum, yavrusunu sevmediğini, ona düşman olduğunu göstermez; aksine ne kadar önem verip, değer verdiğini gösterir. İşte, Allah'ın da kulları için göndermiş olduğu belâlar bu ilaçlar gibidir. Yine, yasaklamış olduğu haramlar da onların zararlı olmasından kaynaklanmaktadır. Şair bunu şöyle dile getiriyor.

*Anne yavrusuna der, gözümün nuru,
Bağırsam sen de görsen bu siniri,
Bu sinirlenmeler başka türlü sevgidir,
Sinirlenip bağırمام hepsi anne sevgisidir.*

İmam-ı Ümmet (r.a.) defalarca konuşmalarında şunu vurgulardı: Bizler sadece vazifeyle amel etmek zorundayız, sonuç bizi ilgilendirmez; çünkü âlemin bir yöneticisi var ve O, neyi isterse ancak o olacaktır.

Başka bir rivâyette Hz. Musa, Allah'a şöyle soruyor:

“Rabbim, katında en sevgili olan kul hangisidir?” Yüce Allah da cevap olarak buyuruyor ki: “Katımda en çok sevilen kul, en sevdiği şeyi dahi elinden alacak olsam bana isyan etmeyen ve bana olan saygısını yitirmeyendir.”

Bazıları çok sevdiği birisini kaybettiği zaman hemen ileri geri konuşarak Allah'a isyan etmekte, şikâyet etmekte ve sızlanarak karşılaştıkları acı olaylara karşı hoşnutsuzluk göstermektedirler; çünkü sevdiklerinden ayrılmak istemiyorlar. En ufak bir acı karşısında hemen şikâyet eden ve sevdiği şeylerin elinden alınmasıyla Allah'a razı olmadıklarını gösterenler Allah'ın sevdiği kimseler değildir. Yukarıdaki rivâyetin devamında Hz. Musa şöyle arz ediyor:

“Peki, Rabbim, hangi kulunu hiç sevmezsin?” Allah buyurdu: ‘Bütün hayır ve faydaları benden isteyen ve benim onun hayrına olan şeyi takdir ettiğimde de hemen sinirlenip razı olmayan kimseyi.’”

Allah’a güvenerek sadece O’na tevekkül edip hayırları O’ndan diledikten sonra başımıza gelen olaylar ve nefsimizin hoşuna gitmeyen şeyler karşısında şikâyetçi olmamalıyız. Mesela; Allah katından hastalık gelmişse bilelim ki, bunda bizim anlayamadığımız nice hayır ve faydalar bulunmaktadır. Allah Resûlü (s.a.a.) şöyle buyuruyor:

“Yüce Allah buyurdu: ‘Kim benim kazama razı olmazsa, verdiğim nimetlere şükür etmezse, zorluk ve belalarda sabırlı olmazsa gidip kendisine benden başka bir ilâh edinsin.’”²⁷

Yine Peygamber Efendimiz (s.a.a.) şöyle buyuruyor:

“Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ‘Kullarımdan bazıları; sadece zenginlik, rahatlık ve sağlıkla dinlerinde kalıcı olacaktır (eğer bunları onlardan alacak olursam kesinlikle dinî emirlerini uygulamayacaklardır) bunun için ben de onları zenginlik, rahatlık ve sağlıkla imtihana tâbî tutacağım ki bu şekilde dinî durumları düzelsin.’”

Allah’ın kullarını imtihan etmesi sadece zorluklarla, belalarla ve fakirlikle değildir, bazen de Allah kuluna nimetler vererek sınava tâbî tutmaktadır. Böylelikle kimin vazifesine amel ettiği ve kimin de etmediği ortaya çıkmış olur. Yukarıdaki kudsî hadisin devamında Resûlullah (s.a.a.) şöyle naklediyor:

²⁷ Bihârü’l-Envâr, c. 5, s. 95.

İnsanda bu ruh haletinin oluşmasının dünyadaki en büyük faydası; insanın korkulardan, stresten ve endişeden kurtulmasıdır. Her zaman mutlu ve sevinçlidir, çünkü Allah’ın rızasına boyun eğip, vazifesine amel etmiştir. Oysa “Rıza makamına” ulaşamayanlar her zaman üzgün, korkak, endişeli ve ruhsal çöküntü içerisindeyler. Zorluklar karşısında hemen sinirlenir, isyan eder, Allah’a karşı gelirler.

“Bazı kullarımın dini sadece; fakirlik, yokluk ve hastalıkla düzelecektir. Bunun için ben de onları fakirlik, yokluk ve hastalıkla sınıyorum ki, dindar kalabilsinler. Ben kullarımın dinî durumlarının nasıl düzeleceğini en iyi bilenimdir.”

Bütün bunlar ancak kulun mü'min olup, işlerini Allah'a bırakması, bütün hayırları O'ndan dilemesiyle olabilir, Allah da onun için ne hayırlıysa verecektir. Eğer zenginlik hayırlıysa zengin ve eğer fakirlik hayırlıysa fakir kılacaktır. Ne kadar çalışıp çabalasa bile asla zengin olamaz, çünkü onun hayrı fakirliktedir. O zaten Allah'tan neyin kendisi için hayırlıysa onu nasip etmesini istemişti ve böylelikle Allah da duasını kabul etmiş oluyor.

Yine şunu önemle tekrar edelim; insanın işlerini Allah'a bırakması ve O'ndan hayır dilemesi, boş boş oturarak hiçbir iş yapmaması demek değildir. Çalışma ve işleri Allah'a bırakmak farklı şeylerdir. İnsan kendisinin ve ailesinin rahatlığı için çalışmalı, hastalanmamak için sağlığına dikkat etmeli; ama elinde olmadan Allah tarafından bir şey geldiğinde ise bunu kabullenmelidir.

Gördüğümüz gibi bazıları sağlıklı olabilmek için birçok yola başvurup, dikkat ediyorlar, ama yine de hastalanıyorlar. Bunun aksine bazıları da sağlıklarına hiç dikkat etmiyorlar, ama hiç de hastalanmıyorlar; çünkü Allah onların sağlığı için herkesin ulaşamayacağı diğer etkenler bırakmıştır.

Peşinde koştuğumuz her şeye ulaşacağız diye bir zorunluluk bulunmamaktadır, birçok şeye istediğimiz ve çabaladığımız halde yine de ulaşamayabiliriz. Hoşumuza gitmeyen ve isteyip de ulaşamadığımız noktalarda duruma razı olup, Allah'a isyan etmemiz gerekir.

İnsanda bu ruh haletinin oluşmasının dünyadaki en büyük faydası; insanın korkulardan, stresten ve endişeden kurtulmasıdır. Her zaman mutlu ve sevinçlidir, çünkü Allah'ın rızasına boyun eğip, vazifesine amel etmiştir. Oysa “Rıza makamına” ulaşamayanlar her zaman üzgün, korkak, endişeli ve ruhsal çöküntü içerisindedirler. Zorluklar karşısında hemen sinirlenir, isyan eder, Allah'a karşı gelirler. Naklettiğimiz hadisin devamında şöyle buyruluyor:

“Benim bazı kullarım, ibadet için çaba sarf ederler, gece yarısı kalkar ve sadece benim için gece namazı kılar, kendilerini zahmete sokarlar. Bazen o kuluma olan lütfumdan dolayı bir iki gece uykuyu ona galip kılarım, sabaha kadar uyur, uyandığında üzgündür, kendisine sinirlenir (niçin gece namazına kalkamadım diye). Ama eğer ben onu kendi haline bıraksaydım ve o da ibadet etseydi, bu sefer gururlanacaktı. Bu gururlanma ve kendini beğenmişlik onun helâk olmasına sebep olacaktı; öyle ki bütün ibadet edenlerden üstün olduğunu ve çok fazla ibadet edip, eksik bir yönünün olmadığını zannedecekti. Bundan dolayı da bana yaklaştığını sandığı halde aslında benden uzaklaşacaktı.

Öyleyse sevap ve mükâfat kastıyla ibadet edenler asla yaptıklarına güvenmesinler, çünkü insan bütün ömrü boyunca ibadet etse ve benim için zahmet çekse bile yine de hakkını eda edemez, yine de bana tapınmanın derinliklerine ulaşamaz. Bütün ibadetleriyle beraber, gene de benim cennet nimetlerimi ve kenarımdaki yüce mertebelere ulaşma hakkını kazanamaz. Lakin benim rahmetime sığınmalılar, fazlıma ümitli ve bana olan hüsn-i zana

güvenmelidirler. Ancak o zaman rahmetim onlara ulaşacak, cennetime girip, başışlanma elbisesini giyebileceklerdir. Hiç şüphesiz ben Rahman ve Rahîm olan Allah'ım ve böyle adlandırılmışım.”²⁸

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz:

İnsan, yaşamında ve işlerinde Allah'a ümitli olup O'nun lütuf ve inâyetine güvenmelidir, bununla beraber amellerine güvenmeden çalışıp çabalamalı, boş durmadan vazifesini yerine getirmeye gayret etmelidir. Amellerimiz, Allah'tan alacağımız nimetlerin karşılığı olamaz, eğer inceden inceye yaptığımız güzel işlerin hesabını verecek olursak, o zaman hiçbir şeyi hak etmediğimizi göreceğiz. Allah'ın kullarına verdiği nimetler lütfedilmiştir, ihsan edilmiştir.

Bizler Allah'a ibadet ediyorsak, bunlar, verdiği nimetlerin şükürü içindir. Ağzımızla konuşabiliyorsak, konuşma gücünü O vermiştir, öyleyse nasıl olur da Allah'a minnet koşabiliriz? En güzel amelleri yapsak dahi, hesap anında borçlu olduğumuzu göreceğiz. Dolayısıyla amellerimize güvenerek karşılığında büyük nimetler bekleyemeyiz, ibadetlerimizle enbiyanın, evliyanın ulaştığı makamları arzulayamayız, çünkü onlar bu makamlara bir karşılık umarak ulaşmadılar, onlar her şeyi sadece Allah için ve O'na güvenerek yaptılar.

²⁸ Bihârü'l-Envâr, c. 72, s. 327.